

DISTINCTIA TRANZITIV VS INTRANZITIV ÎN STRUCTURILE ACTANȚIALE ALE VERBELOR MONOSEMANTICE

Elena CONSTANTINOVICI

Doctor habilitat în filologie, profesor universitar
E-mail: elcon23@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0007-9663>
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

The Distinction of Transitive vs Intensive into the Actantial Structures of Monosemantic Verbs

Abstract

The article deals with the difficulty of delimiting the distinction between transitive vs. intransitive meaning in monosemantic verbs. This is because, as a rule, in a monosemantic verb, the mention *tr./intr.* it is put in front of the definition of its unique meaning, which includes two syntagmatic structures (the transitive and the intransitive) as in the case of the verb “to fall asleep”. However, two meanings must be delimited, because this verb belongs to two semantic classes: class of the verbs of becoming, with the intransitive meaning “Ionel falls asleep” and the class of the action verbs, with the transitive meaning “The mother puts Ionel to sleep”. The decisive argument would be that the choice between a transitive and an intransitive syntagmatic model is made on the basis of the phenomenon of the actantial derivation of the verb. In this case, it is necessary to detail the syntagmatic pattern, so that the verb has two meanings, one intransitive and one transitive.

Keywords: verb, semantics, syntagmatic model, transitive, intransitive, actantial derivation, thematic role.

Rezumat

Articolul tratează problema dificultății delimitării distincției dintre semnificația tranzitiv vs intransitiv la verbele monosemantice. Aceasta pentru că, de regulă, la un verb monosemantic, mențiunea *tr./intr.* este pusă în fața definiției sensului său unic, care înglobează două structuri sintagmatice (cea tranzitivă și cea intransitivă) ca în cazul verbului „a adormi”. Trebuie însă delimitate două sensuri, deoarece, schimbându-și tranzitivitatea, verbul dat se clasifică în două clase: clasa verbelor de devenire, cu sensul intransitiv „Ionel adoarme”, și clasa verbelor de acțiune, cu sensul tranzitiv „Mama îl adoarme pe Ionel”. Argumentul decisiv ar fi că alegerea între un model sintagmatic tranzitiv și unul intransitiv

se face pe baza fenomenului derivării actanțiale a verbului. În acest caz, este necesară detalierea modelului sintagmatic, astfel încât verbul să aibă două sensuri, unul intransitiv și altul tranzitiv.

Cuvine-cheie: verb, semantică, model sintagmatic, tranzitiv, intransitiv, derivare actanțială, rol tematic.

Cercetările în domeniul tranzitivității verbului se confruntă uneori cu problema delimitării cu precizie a caracterului tranzitiv sau intransitiv al verbului atât la nivel semantic, cât și sintactic. Faptul că toate dicționarele indică mențiunea referitoare la tranzitivitate în fața definiției fiecărui sens demonstrează că aceasta este o calitate inherentă verbului. În plus, e cert că tranzitivitatea este o trăsătură universală care caracterizează verbul în toate limbile. „Trăsătura universală a tranzitivității asigură coeziunea semantică a propoziției, precum și coeziunea ei sintactică, explicând, pe de o parte, atribuirea rolurilor tematice, iar, pe de alta, impunerea restricțiilor de formă (diferite de la o limbă la alta) de către verb/ predicat obiectului” (DȘL, p. 554). Atribuirea rolurilor tematice ține de structura actanțială a verbului, care „este determinată de trăsătura/ proces/. Anume procesul, în calitatea sa de semn dinamic cu desfășurare în timp, implică un punct de plecare, o sursă (agentul), un punct final, un obiect afectat de proces (pacientul), un participant în favoarea/ defavoarea căruia se realizează procesul (destinatarul), diferite circumstanțe locale, temporale, modale, cauzale, condiționale etc.” (Bărbuță, 2002, p. 77). Deci capacitatea verbului de a fi tranzitiv sau intransitiv depinde de orientarea procesuală a verbului, de garnitura de actanți implicați. După cum menționează Violeta Ungureanu, „tranzitivitatea se referă la dubla orientare a lexemelor verbale în schema de relații sintactice agent-proces-pacient” (2007, p. 10). Restricțiile de formă se manifestă în impunerea unei anumite forme de caz de către verb obiectului, fenomen care are loc la nivel sintactic. „Formula sintactică, menționează Andra Șerbănescu, prezintă structura minimală prin care se face trecerea de la verbul abstract (...) la funcționarea propriu-zisă a verbului în enunțuri proprii limbii române. Formula sintactică este cea care reflectă condițiile sintactice în care se actualizează un verb, devenind, din virtualitate, realitatea lingvistică” (Șerbănescu, 1994, p. 139).

După cum se poate lesne observa la o simplă parcurgere a definițiilor din diferite dicționare, unele verbe sunt doar tranzitive, altele – doar intransitive, iar cea mai mare parte au și sensuri tranzitive și intransitive. De obicei, verbele monosemantice aleg unul din tipurile de tranzitivitate menționate, fie tranzitiv, fie intransitiv, pe când verbele polisemantice, în virtutea structurii lor semantice complexe, înregistrează, de la caz la caz, mai multe sensuri, unele tranzitive, iar altele intransitive. Astfel încât, la verbele polisemantice, fiecare definiție a sensului coincide cu un anumit tipar sintagmatic. În cazul verbelor monosemantice, în unele

dicționare, se atestă mențiunea *tr./ intr.* în fața definiției unicului lor sens, care, de fapt, înglobează două tipare sintagmatiche: cel intransitiv și cel tranzitiv, cum este, de exemplu, verbul *a adormi*. În aceste condiții, e greu să știi care parte din sens va genera un tipar intransitiv și care, unul tranzitiv. Mai ales, pentru cei care învață limba română ca limba a doua, fenomenul acesta este destul de dificil.

Acest lucru se întâmplă din cauză că cele două fenomene, semantica verbului și tranzitivitatea lui, sunt examinate separat de cercetători din domenii diferite. Astfel, lexicografii se interesează de modul de descriere a semanticii verbelor, iar gramaticienii studiază, de regulă, trăsăturile tranzitiv/ intransitiv fără a avea în vedere semantica lexicală a verbelor. În aceste condiții, ceea ce rămâne în afara sferei de interes a cercetătorilor este tocmai relația dintre aceste entități. Or, după cum se știe, tranzitivitatea, în calitatea ei de caracteristică virtuală a verbului, este dependentă de sensul cuvântului, actualizându-se în context.

În cele ce urmează, se face o încercare de a analiza tranzitivitatea/ intransitivitatea din perspectiva interferenței dintre semantică și sintaxă. În acest scop vom inventaria contextele în care un verb monosemantic (fără a lua în calcul sensurile figurate) alege între aceste două construcții sintactice, explicând, pe cât este posibil, care sunt condițiile de funcționare în care se produce alegerea. În acest cens, Ana-Maria Barbu propune adoptarea conceptului de „cadru contextual, care pe lângă structura argumentală include și participanți care teoretic pot lipsi, dar sunt necesari pragmatic, pentru utilitatea actului comunicational” (Barbu, 2017, p. 5).

Astfel, verbele *a adormi*, *a alterna*, *a asurzi*, *a boscorodi*, *a buchisi*, *a conchide*, *a conteni*, *a dansa*, *a debarca*, *a egala*, *a exersa*, *a foșni*, *a îmbătrâni*, *a înceta*, *a nădăjdui* etc. alternează tiparul tranzitiv cu cel intransitiv fără a suferi modificări semantice relevante. Doar la nivel sintagmatic, se pot urmări condițiile de funcționare. Direcția de alunecare este dinspre intransitiv către tranzitiv, cu rare excepții. De exemplu, verbul *a adormi*, după cele mai multe dicționare, este monosemantic, încorporând semnificația intransitivă și cea tranzitivă într-un singur sens: <a trece sau a face să treacă de la starea de veghe la starea de somn>. Iar contextele sunt diferite: *Ionel adoarme* vs *Mama îl adoarme pe Ionel*. Asta pentru că, la nivel sintagmatic, are loc o reorganizare a structurii sintactice de bază a verbului, o modificare a formulei sale actanțiale care duce la trecerea verbului dintr-o clasă în alta. E vorba de fenomenul derivării actanțiale (A se vedea: Bărbuță, p. 3-18). Esența fenomenului dat constă în faptul că verbul, păstrându-și structura semică, alunecă de la tiparul sintagmatic intransitiv la cel tranzitiv sau viceversa, operând modificări în structura actanțială și în orientarea acțiunii. Or, se știe că cele 4 clase de verbe delimitate la nivel semantic, și anume verbele de acțiune, de stare, de devenire și de relație, sunt foarte diferite atât după structura lor semantică, cât și după cea actanțială. Verbele de acțiune, cu cea mai complexă structură semantică, caracterizate prin dinamicitate și intenționalitate, implică un număr mare de actanți

cu o largă paletă de roluri tematice: *Agent, Forță, Instrument, Pacient, Beneficiar, Ținta, Comitativ, Rezultativ*. Verbele de stare denumesc procese lipsite de dinamism, fiind niște forme de manifestare a unor subiecte nondinamice care nu se extind asupra unui obiect dinafară. Drept urmare, structura lor actanțială este mai simplă. Rolurile actanțiale de bază sunt: *Experimentator, Țintă, Sursă, Locativ*. Verbele de devenire exprimă o transformare, o modificare a unui subiect nondinamic. Devenirea ca formă a procesualității nu părăsește sfera subiectului, dar poate fi cauzată de anumite circumstanțe. De aceea, deși au o structură semică simplă, verbele de devenire se caracterizează printr-o structură actanțială complexă. Pe lângă actantul de bază, care, în funcție de natura semantică a nominalului selectat de verb, poate fi *Experimentator, Obiect sau Forță*, verbele de devenire mai includ în grila lor de roluri: *Ținta, Sursa, Cauza, Instrumentul, Locativul, Temporativul* etc. Verbele de relație exprimă anumite raporturi între obiecte și fenomene, apropiindu-se de verbele de acțiune. Deosebirea dintre ele constă în faptul că în timp ce verbele de acțiune implică un participant activ (agentul) și un participant pasiv (pacientul), verbele de relație stabilesc legătura dintre doi participanți statici. Actantul de bază al verbelor din această clasă este obiectul implicat în relație, care are rolul tematic *Temă*. Dar pe lângă acest actant, verbele de relație implică mai mulți actanți care au atât cu roluri matriciale, cât și cu roluri circumstanțiale, atestați și la celelalte clase de verbe (Constantinovici, 2009, p. 63-66).

În cazul verbului **a adormi**, acesta trece din clasa verbelor de devenire/stare în clasa verbelor de acțiune cu toate consecințele inerente. Adică se schimbă actantul de bază: Experimentator → Agent, păstrându-și calitatea semantică (+ animat/ inanimat). De aceea, ar trebui să se delimiteze două sensuri care încadrează verbul omonim *a adormi* în două clase:

1. v. intr. A trece la starea de somn. (verb de devenire)

[Experimentator + (Devenire)] ♦ S (uman) + V // + Circ.

A adormi: ușor, (cu) greu, într-o clipă, devreme, târziu, buștean, dus, mort. Bebelușul a adormit repede. Copiii plâng până adorm. A adormit de cum a pus capul pe pernă. Ion era atât de obosit, încât nici nu putea să adoarmă.

2. v. tr. A face pe cineva să treacă la starea de somn. (verb de acțiune)

[Agent + (Acțiune) + Pacient] ♦ S (uman/ inanimat) + V + C.d. (uman)

A adormi un copil, un bolnav înainte de operație, pe cineva cu vorbe dulci, vigilența, conștiința cuiva. Dacă adoarme copilul. Mireasma unei flori pictate mă va-mbăta, mă va adormi (Nicolae Dabija, Doruri interzise).

Este de menționat că tradiția lexicografică respectă, în linii mari, distincția intr. vs tr., astfel încât în unele dicționare, aceste două tipare sintagmatice sunt detașate în structura semantică a verbului. A se vedea: DLRLC (1955-1957; NODEX (2002) etc.).

Același tipar sintactic au și multe alte verbe:

A alterna

1. intr. A lua succesiv unul locul altuia. (verb de relație)

[Țintă + (Relație)] ♦ S (inanimat) + V

Într-o țară multiculturală, culturile alternează. În stare de șoc emoțiile alternează.

2. tr. A face să ia succesiv unul locul altuia. (verb de acțiune)

[Agent + (Acțiune) + Pacient] ♦ S (uman) + V + C. d. (inanimat)

Oamenii alternează culturile, respectând multiculturalismul. Înțeleg că aveți o relație de iubire-ură, dar oamenii alternează emoțiile. Și, nu uita, alternează gheață și căldură. Literele mari alternează cu cele mici în cuvinte.

A asurzi

1. intr. A deveni surd. (verb de devenire)

[Experimentator + (Devenire)] ♦ S (animat) + V

Dacă deschid gura să spun ceva, asurzește instantaneu. E trist când un compozitor asurzește. Câinele meu asurzește încetul cu încetul.

2. tr. A face pe cineva să-și piardă auzul. (verb de acțiune)

[Instrument + (Acțiune) + Pacient] ♦ S (inanimat) + V + C.d. (uman)

Zgomotul mă asurzește. Se pare că e adevărat când se spune că muzică te asurzește. Ai de gând s-o asurzești pe mama ta? Vrei să ne asurzești.

A foșni

1. intr. A produce un sunet ușor prin mișcare sau prin frecare. (verb de stare)

[Sursă + (Stare)] ♦ S (inanimat) + V

Pădurea foșnește. Fac o poză și dacă foșnește o frunză. Port o fusta roșie făcută din satin, care foșnește la fiecare atingere.

2. tr. A face să producă un sunet ușor prin mișcare sau prin frecare. (verb de acțiune)

[Agent + (Acțiune) + Pacient] ♦ S (uman) + V + C.d. (inanimat)

Nu mai foșni ziarul. Pulberea foșnește un cântec pe care sângele meu l-a rostit.

A îmbătrâni v. intr.

1. A deveni bătrân. (verb de devenire)

[Experimentator + (Devenire)] ♦ S (uman) + V // Circ.

A îmbătrâni frumos, înainte de vreme, lent, deloc, rău, niciodată. Numai inima nu îmbătrânește. Nu cred că sufletul îmbătrânește vreodată. Prin puterea spiritului, care nu îmbătrânește niciodată. Talentul nu îmbătrânește niciodată.

2. v. tr. A face să devină sau să pară bătrân. (verb de relație)

[Sursă + (Devenire) + obiect] ♦ S (inanimat) + V + C.d. (uman)

Necazurile îl îmbătrânesc pe om. Barba îl îmbătrânește. Coafura o îmbătrânește.

A înceta

1. v. intr. A se opri, a conțeni. (verb de devenire)

[Forță / Sursă (senzații / abstract) + (Devenire)] ♦ S (inanimat) + V

Ploaia, vântul a încetat. Febra a încetat. Luptele au încetat. Funcțiile vitale ale pacientului au încetat. Aplauzele au încetat, fluieratul a continuat. Bombardamentul a încetat, dar blocada continuă. Inima ei a încetat să bată câteva minute. Muzica / durerea a încetat.

2. v. tr. A face să nu mai aibă loc. (verb de acțiune)

[Agent + (Acțiune) + Obiect] ♦ S (uman) + V + C. d. (inanimat)

A înceta munca, orice activitate, ancheta, producția, o urmărire judiciară. Comisia încetează efectuarea transferurilor de fonduri către țara beneficiară. Din acest motiv, poliția a încetat orice viitoare negocieri și a poziționat lunetiștii și forțele speciale.

Unele verbe, în virtutea principiului corespondenței între părțile de propoziție și propozițiile subordonate, își dezvoltă tiparul sintagmatic tranzitiv în structuri fundamentale de tipul:

[Agent + (Acțiune) + Proces] ♦ S (uman) + V + să P

A înceta să zâmbească, să mai consume droguri, să lucreze, să doarmă, să funcționeze. Oamenii încetează să cumpere ce vindem. Ei nu încetează să-și prevadă șansele. Trebuie să recunosc că el nu încetează să uimească. Dar nu a încetat să învețe, fiind fascinat de știință. Nu a încetat să sper că suntem în viață. Spionajul corporatist va înceta să existe. Chiar și omul va înceta să existe. Tot ce-a fost va înceta să existe. Această lume va înceta să existe.

După cum se poate observa, în exemplele de mai sus, opoziția tranzitiv / intransitiv are legătură cu opoziția animat / inanimat a substantivelor regizate de verb. De cele mai multe ori, construcțiile tranzitive au, de regulă, un subiect exprimat printr-un substantiv animat, iar cele intransitive au fie un subiect inanimat, fie un subiect animat.

Exact așa se poate proceda la detalierea sensurilor și la alte verbe:

A predispu

1. intr. A fi receptiv la anumite boli. (verb de devenire)

[Instrument + (Devenire) + Rezultativ] ♦ S + V + la, în favoarea, împotriva

C. prep.

Nivelurile scăzute de seleniu predispun la dezvoltarea bolilor în prezența stresului suplimentar.

2. tr. A determina, a provoca o anumită stare sufletească sau o anumită dispoziție.

[Sursă + (Relație) + Obiect] ♦ S (inanimat) + V + C.d. (animat) (verb de relație)

Acest lucru poate predispu pacienții la infecții.

Există și cazuri când verbul delimitează sensul tranzitiv și intransitiv doar la nivel sintagmatic, păstrând același sens pentru actualizarea la toate ipostazele sintagmatice, ca, de exemplu, verbul *a exersa*, cu sensul „a face exerciții”:

1. intr. [Agent + (Acțiune)] ♦ S (uman) + V + la C. prep. *A exersa la pian, la un instrument muzical. El exersează la vioară. Fiica mea exersează la harpă pentru recital.*

2. tr. [Agent + (acțiune) + Obiect] ♦ S (uman) + V + C.d. (inanimat)

Sportivul își exersează mușchii. Pianistii își exersează des urechea muzicală. Mulți oameni exersează cum să cadă.

Dacă analizăm mai atent exemplele, se pare că aici e vorba de fenomenul actualizării implicite. Dar aceasta e temă pentru un alt studiu.

Din cele menționate supra, se poate conchide că, de cele mai multe ori, la baza alegerii între un tipar sintagmatic tranzitiv și unul intransitiv stă fenomenul derivării actanțiale a verbului. În acest caz, e nevoie de o detaliere mai clară la nivel semantic, astfel încât verbul să fie prezentat cu două sensuri, unul intransitiv și altul tranzitiv. Acest tratament este susținut și de schema actanțială a verbului care reflectă structura de adâncime, referențială. Unele verbe însă rezolvă înglobarea tiparului tranzitiv și a celui intransitiv, păstrându-și intactă semnificația. Doar la nivel sintagmatic se creează condițiile necesare pentru a exprima elementele regizate de verb în cele două ipostaze de redare a tranzitivității.

Referințe bibliografice:

BARBU, M. *Dicționar de contexte verbale*. București: Editura Universității din București, 2017.

BĂRBUȚĂ, Ion. Diateza și derivarea actanțială în limba română. În: *Buletin de lingvistică*, 2014-2015, nr. 15-16, p. 3-18.

CONSTANTINOVICI, Elena. Structura semantică vs. structura actanțială a verbului în limba română. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*, 2009, nr. 1-2, p. 63-67.

DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Coordonatori: Dimitrie Macrea, Emil Petrovici (c), Al. Rosetti et al. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955-1957.

DȘL = BIDU-VRÂNCEANU, Angela, CĂLĂRAȘU, Cristina, IONESCU-RUXĂNDIOIU, Liliana, MANCAȘ, Mihaela, PANĂ DINDELEGAN, Gabriela. *Dicționar de științe ale limbii*. București, Nemira, 2001.

NODEX = *Noul dicționar explicativ al limbii române*. București: Editura Litera Internațional, 2002.

ȘERBĂNESCU, A. Pentru un dicționar sintactic al verbelor românești. În: *Studii și cercetări lingvistice*, 1994, nr. 3-4, p. 133-150.

UNGUREANU, Violeta. *Verbele tranzitive în limba română*. Chișinău, Editura: Elan Poligraf, 2007.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC.